POKALBIS SU SAULIUM SUŽIEDĖLIU

1941 metų kylančio generolo dūmės

1941 m. birželio 22 dieną, po metus trukusios sovietinės okupacijos, prasidėjo lietuvių sukilimas prieš okupantus. Sukilimas sutapo su sovietų-vokiečių karo pradžia. Šiais metais suėnia 50 metų nuo to sukilimo pradžios. Anuo metu jį iki sukilimų buvo dėtos didelės lietuvių vilties. Buvo tikėtasi laisvės ir nepriklausomybės. Tačiau viltys neišsipildė – vieną okupaciją pakeitė kita, nemažiau kieta.

1941 m. sukilimą pas mus įgrasta vaizduoti vien šviesiomis spalvomis. Tačiau yra ir tamsiosios jo pusės: sukilimo vadovybėje ir jo paruoštame pasirašiklė politinių nuostatų, kaip ir Reichą bevos dodamos nepagrįstos viltys; sukilimo metu pasireiškė kerto bei savivalės atitaį ir prasidėjo dalies Lietuvos piliečių žudynės; vokiečiams užėmus Lietuvą vyko neįgali trukęs kai kurių LAF'o veikėjų flirtas su nacionalsocializmu. Šie dalykai aistispindi Amerikos archyvuose esančiuose dokumentuose (pvz., dr. E. Turauskio dokumentuose.)

Redakcija pakvietė istorikų Saulių Sužiedėlį, dėstantį Vytų Didžiojo Karo Kolegijoje Hillersville universitete Pensylvanijoje, peržiūrėti dokumentus ir atskyrti į keletą klausimų, liečiančių šiuos pykius. S. Sužiedėlis tuo metu savo stambiu istorinių veikalų apie Lietuvą kalbėjosi su Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo menesį jis praleido Lietuvoje, tyrinėdamas Antrojo pasaulinio karo dokumentus, liečiančius vokiečių okupaciją ir rinkdamas medžiagą savo veikalui.

Pradėkime nuo 1941 m. sukilimo užuomazgų. Instrukcijose sukilimo centrams Lietuvoje „Lietuvai išlaisvinti nurodymai" (1941 kovo 24 d.), Lietuvių Aktyvisty Frono (LAF) vadovybė Berlyne kalba apie vis dažniau pasikartojančius Reicho vyriausybės atstovų raginimą pasirašiklėmus, jog „Vokiečiams vedavus jamoje Naujoje Europoje bus užtekia visiems sąžiningiesiš padoriems vyrkytis pas save, kaip nori, tikinėje sriyje bendradarbiaujant su visomis kitomis valstybėmis, Vokietijos globojamomis". Kodėl, atsiveigiant į Reicho vienerių metų valdymo padarinius Vakaru ir Rusijos Europoje, ir ypač žinant kų Reichas per pusantrų metų buvo padaręs Lenkijoje, buvo tikima nacių valdžios žiaurumų pamėkiamas?

Asimenai, kaip mano tėvas kartų pasakojo apie savo komandantų į vokiečių okupantų Lenkijų, kuomet buvo likviduojamos Lietuvos įstaigos Varšuvoje. Tėvas, nors ir kilęs iš lenkų okupuotos Varėnos, gailėjo spaudžiamų lenkų. Jam vpač liūdnų įspūdį paliko nacių arogancija ir rasizmas. Taigi, vokiečių politika ok. Lenkijoje buvo kai kam žinoma. Tačiau, atrodo, kad, apskritai, Lenkijos likimas nacių naguose lietuvių tarpe nepaliko gilesnio įspūdžio. Pirmiausia, tiksli informacija apie paėias žiauriausius nacių genocido faktus nebuvo prieinama. Be to, daugelis lietuvių tuėjo gan didelį antipatų lenkams.

Reikia pabėtėi, kad Molotovo-Ribentropo pakto galiojimo laikotarpyje (1939-1941) Reicho genocido politika dar nebuvo įsisiebėnusi. Tiktai po 1941 m. vasaros nacių genocidas savo mastu ir žvėriškumu prilygo stalinizmo nusikaltimams. Požiūrį į Trečiąjį Reichą taip pat lėmė tai, kad daugelis europiečių naciznie įžiūrėjo tuo laikų tvirtą „antijų" režimų bolševizmą. Toks mentalitetas leido kai kuriems stebėtojams Hitlerįje įžvelgti „vokiškojo Kolumbo" gelbėtojų ir įvertinti naciznę vien kaip savotišką „antikomunizmo" variantą. Sk. Bėdavo-ro mane *Užkrautas stebėklas* (vaikystėje vieta mano mėgstamiausių knygų), vienas lietuvis profesorius tvirtina, kaip savaime suprantamą prielaidą, kad „vokiečių kultūringas žmogus, su kuo bolševikai, su juo vosmet susitarsi". Taėiau Naturalės ir IX-sis Fortas parodė, kad „vakarų kultūra" neutežkė nei naciams, nei jų kolaborantams imuniteto prieš nežmoniškumų. Dakuras Mengelė ir nuo kultūringo prieštaros ir tvėrikio elgesio *sinteze* ryškiausias pavyzdys, išsilavinęs civilizuotus laukinis, savo žiaurumu nė kiek nenusileidęs artiausiam „azijatiško bolševizmo" budėiui!

Nuktypau kiek nuo temos, norėdamas pabrėžti to meto tikų Vakaru, tėk Rytų Europoje paskliudusį nuolankų nacizmo požiūrį. Daug žmonių laiko nesuvokė žiaurumų, kuriais genocidas buvo nacizmo ideologijos sudėtinė dalis, o ne „ekscesas". Tai privedė prie tam tikro savęs apgaudinėjimo vertinant Hitlerį. Peršasi palyginimas su tais Vakarų intelektualais, kurie gerėjosi Lenin-nu, nenorėdami pripažinti stalinistinės sistemos masinių žudynių. Deja, istorijoje turime pendaug pavyzdžių to atakdaiui žmonių noro nematyti . To sindromo neišvengė ir dalis lietuvių Aktyvisty pasaulinio karo meta.

Painensis klausimas – antisovietinės reziistencijos santykiai su vokiečiais. Mano nuomone, LAF'o politikų vadovybė, kuriai Reicho nuomonių politika Europoje, apsprendė faktoriai, konkrečiai lemiantys Lietuvos likimą. Tad, vokiečių nuožmi okupacinė politika Lietuvos kaimyną ir artimų šalių atvilgiu (pavyzdžiui Lenkijos ir Čekoslovakijos atvejai), net ir Klaipėdos okupacija, buvo įvertinti kaip antneiliai reikšiniai. Psichologiška prasme, santykius su vokiečiais nulėmė faktas, kad tuo metu vieninteli grupė ir jėgėka vieta, kuri atskirai stalinizmo buvo Reicho-Tėsk konfliktas. Tėsa išvada ta, jo nelyėnguma, Pranczūzai kapitaliavus ir Didžiajai Britanijai patyrus skaudžius pralaimėjimus 1940 metų pavasarį. Mūsų tautos negalėjamos geopolitinės padėties turėjo įtakos kone kiekvienam Lietuvos gyvenimo aspektui, tarp jų ir antisovietinės reziistencijos pobūdžiui, ir net smykiams tarp krašto gyventojų (pvz., įtampa tarp žydų ir lietuvių).

Šunkiau paaiškinamą istorinę problemą sudaro kiti LAF'o pogrindžio santykių su vokiečiais klausimai, iš kurių, mano manymu, išsiskiria dvi įaurios problemos: pirma, kaip LAF'as išvaizdavo išvadotos Lietuvos ekonominius ir politinius santykius su Reichu; antra, kiek nacionalsocialistinė ideologija ir bendrai faėistinės idėjos paveikė lietuvių aktyvių pasaulėžiūrą?

Tuose pačiuose „Nurodymuose" sakoma: Artėjant išlaisvinimo valandai iš sovietiškai komunistinio teroro ir žydijos išlaisvojimo, reikės visomis jmanomomis priemonėmis suintensyvinti Aktyvisių Sąjūdžio veikimą Lietuvoje, kad pribrendinus visą lietuvių tautą atėjiniai ir jų parengus organizaciniai lėmiančiam aktui, nuo kurio priklausys Lietuvos likimas.

Atėjiniam lietuvių tautos pribrendinimui reikalingas pastiprinti antikomunistinę ir antižydišką akcijų ir sklėsti besąlyginiai minti, jog rusų-vokiečių ginkluotas susikirtimas tikrai įvyks, kad raudonoji rusų armija greitai bus iš Lietuvos išvyta ir, kad Lietuva vėl taps laisva, nepriklausoma valstybė. Labai svarbu šį momentą naudotyti ir nuo žydų. Todėl reikia krašte sudaryti tokią tvankią prieš žydus atmosferą, kad nei vienas žydas neišlėgių ir minutės prilėsėti, jog naujoje Lietuvoje jis dar galėtų turėti bent minimalių teisių ir bendrai pragyvenimo galimybių. Tiksias – priversti visus žydus bėgti iš Lietuvos drauge su raudonosiais rusais. Juo jų daugiau šia proga iš Lietuvos pasišalins, juo bus vėliau lengviau baigti nuo žydų nusikratyti. Savo laiku Vytauto Didžiojo sutiktas Lietuvoje žydams svetingumas atsiskaitavus visiems artimam už jų nuolatinius pasikartojančią lietuvių tautos išdavimą jos engėjams.

(...) galima tikėtis, jog sukilimo vykdymas visame krašte praėks skliandžiai. Tik reikalinga parodyti daugiau ryžtumo, drąsos ir revoliucinio atkaklumo, kai vokiečiams pualont, raudonoji armija, mūsų žydija ir visi mūsų tautos išdavikai, paniekos perimti, bėgs iš Lietuvos arba atkakliai slapstysis per savo urvus.

Is kur kilo LAF'o antižydiškas nusistatymas ir kokiomis priemonėmis buvo tikimasi „pirmesti visus žydus bėgti iš Lietuvos"? „Lietuvai išlaisvinti nurodymai" buvo LAF'o vadovybė. Kas Berlyne tuo metu vadovavo LAF'ui?

Reikia patikslinti – tie „Lietuvai išlaisvinti nurodymai" nepasirašyti jokio asmens vardu, nes ir išleisti LAF'o vadovybės vardu. Kaip žinia, LAF'ą sudarė beveik visų nepriklausomoje Lietuvoje veikusių įtakingesnių politinių/visuomeninių grupių atstovai. Pavyzdžiui, LAF'as formaliai įsisteigė 1940-ųjų metų rudenį Berlyne. Okupacijos sąlygomis, aktyvistų judėjimas kai kur pačioje Lietuvoje gijo kiek radikalesnį pobūdį. Nežinia, kokiomis konkrečiomis priemonėmis „Nurodymų" autoriai numatė privesti žydus pasitraukti iš Lietuvos, tačiau tekste vilamasi, kad „mūsų žydija ir visi mūsų tautos išdavikai" bėgs iš Lietuvos tarta su rusais, tokiu būdu išsprendžiant „žydų klausimą". Atrodo, kad buvo norima sudaryti sąlygas, verčiančias žydus pasitraukti iš Lietuvos. Minėtame dokumente apsta raginimų kovoti prieš visus žydus, nepriklausomai nuo politinių įsitikinimų, individualios veiklos ar asakomybės. Tačiau nerašau duomenų, kad LAF'o vadovybė būtų organizavusi imtis organizuoti žydų likvidavimą. Atskiry asmenų pasiaukojimai ir aktaiy aktyvistų pogrindžio lapelini rasti Lietuvoje, raginantys žydų žudyn čia būtų tikrai tęsiamos patvirtinančios išimtys. Abejoja, kad „Lietuvai išlaisvinti nurodymuose" skatinamoms priemonėms prieš žydus būtų priiarusi visa LAF'o vadovybė, tuo labiau, nemanau, jog tokiai politikai galėjo prisiarti Šiurpo dažnai konkreviklaima Lietuvos diplomatinės tarnybos vadovybė.

Reikalinga pabėtėi tai kad Europe ir čiogo nų riigų visuotinį sunaikinimą sugalvojo, o vėliau planavo

bei organizavo Trečiasis Reichas. Nutarimas naikinti Lietuvos žydus buvo perduotas instrukcijose, skirtose einsacgrupių vadovams dar 1941-ųjų metų pavasarį, planuojant žygį prieš sovietus. Kaip žinia, šios grupės turėjo uždavinį „apvalyti" rytuose užkariautas sritis nuo vokiečiams priešiškų elementų (suprask, žydų ir komunistų). Pagaliau, galutinio „žydų klausimo sprendimo" gairės visos Europos mastu buvo nustatytos sausio mėn. 1942 m. Berlyne (Wannsee) įvykusioje konferencijoje, kurioje dalyvavo vien vokiečių nacių pareigūnai. Atlika, tai, kad genocido politika buvo nustatyta Berlyne nepaneigia fakto, kad nacių inspiruoto Holokausto vykdyme dalyvavo beveik visų Europos tautų atstovai, tikslau tariant, kolaborantai, jų tarpe ir tam tikras skaičius lietuvių.

K. Škirpos knygoje Sukilimas cituojami „Lietuvai išlaisvinti nurodymai", tačiau minėtos vietos apie planuojamą žydų likimą išbrauktos (žiūr. Sukilimas , psl. 175 ir 183). Ką tai sako apie šios dokumentinės knygos patikimumą?

Nepatogių „praleidimų" problema yra kiek platesnė negu vien K. Škirpos veikale nurodyti teksto „apvarinimai". Teksto ir tikrovės „apvarinimo" pavyzdžių turime ir daugiau. 1952 m. redaguotame rinkinyje, *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai* , įžangoje pastebima, jog kai kur „išleistas vienas kitas sakinys" dėl nenormalių, t.y. vokiečių okupacijos, sąlygų. Iš tiesų, buvo išimta vokiečių laikais į *Lietuvių archyvą* patekusi antisemitinė medžiaga. Tokių pavyzdžių galima rasti ir daugiau. Kupiūrų randame ir J. Brazaičio veikale *Vienų vieni* (žiūr. tenai paskelbtą „Lietuvos Laikinosios Vyr. atsišaukimą į tautą" ir plg. *Į laisvę* , 1941.VI.25). Tai rodo norą pripažinti nemalonius Lietuvos istorijos aspektus.

Kiek Škirpos atliktas minėto dokumento „balinimas" paveikia nurodyto veikalo, *Sukilimas* , patikimumą? Mano nuomone, pulk. Škirpos dokumentų ir komentarų rinkinys dar naudingas, atskleidžiant to meto kai kurių LAF'o vadovų galvoseną. Iš kitos pusės, politiniais motyvais atliktas dokumentų apkarpymas nororis nenorom verčia atidžiai analizuoti recitencijos publikacijų ir archyvinę medžiagą. Ankščiau vartydavau *Sukilimą* su kiek didesniu pasitikėjimu, dabar jau reikia apsidrausti, t.y. atsargiai vertinti ir kitus ten paskelbtus dokumentus, pvz., LAF'o platformos metmenis, 1941.V.1 „Bendrinius nurodymus Lietuvai išlaisvinti", ir pan. Visa tai vilkina to laikotarpio istorijos ralyvmą.

Galima suprasti redaktoriaus padarytus stilistinius pakeitimus tobulinant kalbą. Tačiau, anot Škirpos, *Sukilime* buvo pristatyti „instrukcijos esminiai dalykai", o iš ties praleisti visi nurodymai, ištisi sakiniai, raginantys imtis antižydiškų veiksmų karo atveju. (Nepavartoti net kupiūros taškeliai, žymintys praleidžiamo teksto dalis.) Kai pirmą kartą palyginau Stanforde, Hooverio archyve esančią „Nurodymų" originalo kopiją su skelbiamu tekstu *Sukilime* , buvau sukrėstas. Kažkaip lengviau suprasti, kai autorius nusprendžia kokiais tai sumetimais iš viso neskelbti kompromituojančio dokumento, tačiau dokumentą „apšvarinti" ir po to visuomenei pristatyti kaip svarbią, autentišką medžiagą – sprendžia apie tai patys skaitytojai.

Turiu pripažinti, kad šitokie faktai būna tiek nemalonūs, jog savaime kyla pagunda dėl šventos ramybės ir tautos vienybės juos nutylėti, kaip nors apeiti, atidėti. To nekeičia mintis, kad tokiu atveju būname nė kiek ne geresni už Jermalavičius, Burokevičius, Šmigelius ir kitus nepatogius faktus nutylėjusius „istorikus". Apie „kupiūrų" motyvus neišvengiami spėlioti. Turbūt tai prisiimtas ir nesvarbios. Nepiktaudoja, kad gali būti skirtumas tarp „gerųjų" ir „blogųjų" tikslais padarytų istorijos iškraipų. Nesuprantu, kaip visapusiška istorija, kuri nevengia išryškinti klaidas, iš kurių galima pasimokinti, galėtų kaip nors pakenkti. Tačiau natūralu, kad kai kurių žmonių, pripratusių prie idealizuotos Lietuvos istorijos versijos, pirminė reakcija – emocinai atmesti nemalonius faktus, gal net įžiūrėti juose kažkokį tautos „juodinimą". Neseniai teko tuo klausimu atvirai ir įdomiai pasikalbėti su Lietuvos istorikais.

Jei kas turi ir kitų Škirpos skelbtų dokumentų originalus, arba originalų kopijas, galėtų juos lyginti su spausdintomis versijomis. Rastas kupiūras (nekalbu čia apie stilistinius ar redyminius techninius netenkslumus), būtina paskelbti.

Kokia Tavo kaip istoriko nuomonė apie minisro K. Škirpos veiklą Berlyne?

Viena iš problemų vertinant Kazio Škirpos veiklą yra tai, kad daugiausiai apie LAF'o vadovo veiklą rašė... pats K. Škirpa. Pirmiausia, skaitant Škirpos raštus *žmogus* atkakli jaučia kaip sunkiai šis Lietuvos savanoris pergyveno Lietuvos okupaciją ir manau, kad nė vienas neabejoja, jog Kazys Širpa svarbiausia nuoširdžiai troško tiktai vieno tikslo – nepriklausomos Lietuvos atstatymo. Jei kas mano, kad Škirpa, kaip karininkas, buvo labai konservatyvių pažiūrų, teprisimena, jog jisai nepritarė 1926 metų kariniam perversmui.

Tuo pačiu, žiūrint iš šiandieninės perspektyvos, matome ir šio įdomaus ir energingo diplomato veiklos problematiškus aspektus. Škirpa buvo įsitikinęs Lietuvos neutraluno politikos priešininkas, propagavo tamprią Lietuvos valstybės ekonominę ir karinę sąjungą su Vokietija, ir smarkiai kritikavo nepritariančius jo koncepcijai. Labai sunkiai suprantamas tas nelemtas 1941.VII.11 „Grundlegen", kur planuojama prašyti Reicho leidimo Lietuvai plėstis į rytus ir šiaurę.

Būdamas Berlyne, žiūrėdamas iš arti, Škirpa gana aiškiai suprato, jog Reicho-TSRS karas buvo bene vienintelis būdas greitai atsikratyti rusų jungo. Tačiau, kaip amerikiečiai sako, būna taip, kad žmogus, būdamas per arti įvykio ir stebėdamas medžius, kartais nemato miško. Sunku dabar įsivaizduoti, jog Lietuva būtų taip lengvai persiorientavusi į kitą pusę Vakarų sąjunginininkams karą laimėjus, kaip Škirpa įsivaizdavo. Išeivijoje Škirpa vis smarkiau gynė savo provokišką koncepciją ir jo argumentai darėsi vis labiau nenuoseklūs. Pavyzdžiui, jis smerkė Lietuvos diplomatinės tarnybos ir Smetonos norą angažuotis Reicho atžvilgiu, ne kartą primindamas, jog tokia politika buvo viena sukilėlių pastatytos vyriausybės nepripažinimo priežasčių. Kitur jis rašė, kad LAF'o politika, siekiant Lietuvos valstybingumo, neišvengiamai vedė į konfliktą su vokiečiais. Nėra įrodymų, kad vokiečiai būtų galvoję atstatyti kad ir apkarpytą Lietuvos valstybę. Be to, Škirpa niekuomet nepasiūlino, ko galėjo būti verti susitarimai su Reicho vadovybe, kuri sulaužė kone visas savo pasirašytas tarptautines sutartis, ir ramiausia sąžine suorganizavo milijonų beginklių gyventojų skerdynes.

Žymiai blaiviau ir atsargiau pasaulinio masto įvykius t.y. „mišką", ir ne tiktai medžius, vertino Škirpos aštriai kritikuojami žmonės: Lozoraitis, Klimas, Žadeikis, Šaulys ir kiti didesnę tarptautinę patirtį turėję Lietuvos diplomatinės tarnybos nariai. Gal todėl savo raštuose Škirpa vis labiau puolė jo koncepcijai nepritarusius, kuriuos apibūdindamas paprasčiausią kritiką kaip „purvo drabstymą" ir t.t. Tačiau reikia pažymėti, kad kai kurios čia nurodytos ydos būdingos ne vien Škirpai.

> Juozas Brazaitis savo veikalo *Vienų vieni* „Dokumentacijos" skyriuje įdėjo 1941 m. birželio 25-tos dienos „Lietuvos Laikinosios Vyriausybės atsišaukimą į tautą". Iš atsišaukimo teksto J. Brazaitis išbraukė visus sakinius, pagarbiai minėčius vokiečių kariuomenę, Hitlerį ir nacionalsocializmą.
>
> Iš ketvirto atsišaukimo paragrafo, pavyzdžiui, išbrauktas sakinys „Su ypatinga dėkingumu vertiname vokiečių nesulaikomos kariuomenės žygį į Rytus".
>
> Išbraukta penkto paragrafo pradžia. Ji skamba taip: „Šitas vokiečių tautos vado Adolfo Hitlerio sumanytas, nacionalsocializmo įkvėptas, narsiosios armijos vykdomas žygis yra milžiniškos reikšmės naikinant barbariškąją, antikultūrinį, antižmogišką antplūdį, kuris yra paskandinęs skurde apie 200 milijonų žmonių. Mums, kurie visą laiką buvome ribose tarp šių dviejų pasaulių, kurie metus su viršum buvome bolševizmo niokojami, ši pasaulinio masto Hitlerio misija ir jos reikšmė gali būti labai gerai suprantama, teigiamai vertinama ir nuoširdžiai remiama".
>
> Atsišaukimo pabaigoje lietuviai raginami pakelti karo naštą ir visus nepriteklius su tokiu pasiryžimu, su tokiu nesireklamuojamu atsidėjimu, „su kokiu narsioji Vokietijos armija vykdo nacionalsocializmo misiją Rytuose". Žinoma, ši citata apie „narsiąją Vokietijos armiją" ir „nacionalsocializmo misiją" išbraukta iš J. Brazaičio pateikto teksto. Pilnas ir neišgryvintas Lietuvos Laikinosios Vyriausybės atsišaukimo į tautą tekstas yra dienraščio *Į Laisvę* 1941 m. birželio 25-tos dienos laidoje – *Akiračių red.*

Pavyzdžiui, daugelis lietuvių nesusigaudė, kad Vakarų sąjungininkai savo karą su Hitleriu suprato kaip šitbūtinę kovą tarp demokratijos ir totalitarizmo, o ne kaip Vakarų kolštiros valstybių laikiną konfliktą. Todėl buvo plačiai paplitusios iliuzinės viltys apie galimą atskirą taikos sutartį ir eventualų bendrą vokiečių ir Vakarų aljansą frontą prieš bolševikus. O dėl perdėto jautrumo kritikai, tai tą matome ir šiandien. Atsimenu dar neseniai vienas išeivis pokalbyje mane apkaltino lietuvių tautos kančių „paleninimu" ir pasmerkimu, vien dėl to, kad, rašydamas Lietuvos Katalikų bažnyčios istoriją, apsiribojau prie kiek atsargesnio sovietų deportuotų lietuvių skaičiaus, kuris dabar, tarp kitko, priimtas Lietuvos kaip daugmaž oficialus.

1941 m. birželio 22 d., prasidėjus rusų-vokiečių karui, lietuviai sukilo. Ar sukilimas buvo stichinis reiškinys, ar LAF'o suorganizuotas ir vadovaujamas aktas?

LAF'as planavo sukilimą prieš Lietuvos okupantus. Tuo pačiu, „Nurodymuose" atsispindi didelės viltys į spontanišką ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo prasiveržimą karo atveju. Kaip žinome, rezistencinio judėjimo viltys išsipildė su kaupu. Greiausiai atsakymas turbūt yra tai, kad 1941 m. sukilimas buvo LAF'o vadovybės planuotas ir inspiruotas, tačiau lietuvių tautos masės jį spontaniškai iškėlė ant savo pečių. Be abejo, svarbiausios priežastys, sukūrusios tokį masišką pasipriešinimą, buvo sovietų žiauri okupacinė politika ir daugumos lietuvių troškimas atkurti nepriklausomą valstybę.

(Bus daugiau)

Pagal K. Škirpos Sukilimą, tikrąjį sukilimo data yra birželio 22 d. 10 val. ryto. Sukilėliai Kaune užėmę radiofoną, pastą, bando apginti tiltus nuo susprogdinimo, tačiau nieko nedaro, kad išlaisvinus kalinius Kaune ir apylinkėse. Kaliniai, jų tarpe daug žymių Lietuvos veikėjų, birželio 23 d. ryte išvežami iš kalėjimo ir susitaudomi prie Červeņi. Enkavedistų pamiršti kaliniai vėliau pasys išlaisvinę kalėjimą, laimės duris ir išlaisvina... Kiekviena tauta, sukilusi prieš pavergėją, pirmiausia bando išlaisvinti savo įkalintus brolius. Kodėl 1941 m. sukilėliams laikas rūpėjo tiltai negu kaliniai?

Nesutinku su prielaida, kad sukilėliams nerūpėjo įkalinti lietuviai. Kaip minėjau, Vyriausiojo Štabo Sąjungos užduotinį penktas punktas įpareigojo sukilėlius „saliuoti nuo kilimo pirmosios kalinius ir daboti, kad rausvi ar mišų kunigai nesiimtų veiklos ir neišvengtų kovų Rusijoj". Gal reikėtų pažiūrėti į pačius veikėjus, idant įvertinti sukilėlių pasirinktą kovos taktiką.

*Sukilimo Škirpa nedėkingi fakta*i. Kad Kytprūsiuose vokiečiai mokino lietuvius rytininkus, vertėjus ir pan., kurie turėjo palengvinti vokiečių žygį į Lietuvą. Vokiečiai laikė tiltus tiin svarbiais objektais – jiems mažai rūpėjo lietuvių politikalinis. Tuo pačiu, sukilėlių įtaciogje Lietuvoje buvo užimti kovomis, karine padėtis buvo charotiška. Nekontroliuojamai, bet tokiomis sąlygomis nespėta išlaisvinti daugiau įkalintų lietuvių.

Birželio mėn. sukilėlius buvo herošikas lietuvių tautos bruožas. Tai pasireiškė ir kovose dėl Nepriklausomybės tais pat vyrauo lietvo nuotaikos: buvo suvedinėjamos asmeniškos sąskaitos, į kalėjimus metami ir eiis asmenis atsimainiodavo (partiarni lietuvių politikoje). Ar tikrai buvo galima laisvai ir sąmoningai vadovybė buvo visiškai praradusi kontrolę. „Laikinosios ministrų taybos nutarimą" (teisiškai administracinio pobūdžio) birželio 26 d. galėjo priimti tik sąmoningą veiklą įrigtinti, bet ji jų veiklą greičiau išskirti nepageidaujamą elementą, kuris pripuolamai prisiplaukė". Kas buvo za „nepageidaujamus elementus", kuriė jo buvo pasiryžusi „ne ir jis buvo iš jų eilių „išskirtas"? Norėtume komentarų.

Nors 1941 m. sukilimas iseivijoje buvo ir yra daznai minimas, bet konkrečių žinių apie partizanų operacijas turime palyginamai mažai. 1984 m. Į laisvę (bal. ir rugs. numeriuose) randame a. Damijono užtikusią laikiną dūmų pinkluliavimą virš Nemuno, kuris, kaip aiškinamasi, tuo metu buvo tarsi tarpinė stotelė prie Nemuno tilto. Gal ir tiesa, kad tuo metu buvo tiltas saugomas vokiečių, bet ar tai buvo vienintelė priežastis, kodėl tiltas nebuvo susprogdintas?

Nors 1941 m. sukilimas iseivijoje buvo ir yra daznai minimas, bet konkrečių žinių apie partizanų operacijas turime palyginamai mažai. 1984 m. Į laisvę (bal. ir rugs. numeriuose) randame a. Damijono užtikusią laikiną dūmų pinkluliavimą virš Nemuno, kuris, kaip aiškinamasi, tuo metu buvo tarsi tarpinė stotelė prie Nemuno tilto. Gal ir tiesa, kad tuo metu buvo tiltas saugomas vokiečių, bet ar tai buvo vienintelė priežastis, kodėl tiltas nebuvo susprogdintas?

Neužmirštu, kad tuodas sukilimas prieš rausvą okupantą iškaukė smurtinių pyktių, kurie nebuvo tarsi nukreipti į vokiečius, nei su laisvės komanda. Pabrėžiu, jog tiktoke aiviejai istorijoje savo dainų. Kiutaučių ir komunistų autorių ratiai sukilimo eiceską tema mūsų visuomenėje (išskiriant a. Damijoną) tuk kurie tie autoriai yra gana neobjektyvūs, kiti buvo surišti su sovietų pogrindžiu arba nei saugumu (pav. J. Aradas, po karo įtrėkę NKVD), jau neminint tokių kaip, pvz. G. Zinkaus, kurio, tarnaudamas sovietų partizanuose, pats žudė nekaltus žmones. Ką jau bekalbėti apie Pocenų menta Accuse autorius Barunauskį, Jurkšėną ir Rozauską. Vis dėlto, tas faktas, jog kai kurie autoriai lieiuvių visuomenei gali nepatikti, dar nereiškia, kad tų autorių pateikti duomenys būtinai neteisingi.

Be to, rundame ir „mišką" besiginančius pekankmai užuominą too klausimo. Pavyzdžiui, Liudas Dovydėnas, 1970 m. leistnose atsiminimuose, Mes vaikų pasaulį , rašo: „Kilus rusų-vokiečių karui, kai kuriuos apėmė kerėto, kažin kokio siautėjimo aistra, kuri yrač siaudžiai palietė jaunimą". Tiliuu Dovydėnas aprašo kaip jį sulaikė partizanai. Galima būtų duoti ir daugiau panašių pavyzdžių, perduotų ne kokių nors kertėtųng kitautcių arba komunistų propagandinių, bet patikimų ir patriotiškai nusiteikusių lietuvių. Esu girdėjęs iš pačių lyvių liudininkų vistiksi prieiarauginčius pasisakymus. Vieni virtinta, kad sukilėliai vieiai kai nekovojo prieš rusus, o tiktai šaudė žydus, kiti aiškina, jog nebuvo jokių eksceso. Istorikai žino, kad gyvai liudijimai ne visuomet yra patikimas bendros padėties rodiklis.

Kiek buvo to „išskirtino" elemento, kažin ar kada bus galima nustatyme. Laikinoji Vyriausybė vargu ar galėjo už nepageidaujamą elementą iškirti, nes jis gana greitai pateko vokiečių kontrolėn. Kaip žinia, vokiečiai sutekė dalį jų lietuviškos elemento, organizuodami baudėjų ir žudikų būrius savo tikslams. Faktiškai, laikinoji vyriausybė nekontroliavo savarankiškos kaituomenės, o tiktai laikinai disponavo kai kuriais gimkuotais sukilėlių būriais. Tad jos galimybės kontroliuoti padėtį buvo ribotos. Ar vyriausybės, lietuvių visuomenės ir Baltijos ateitimi pasirūpinti vieka, kas buvo įmanoma, iant ustatdyti ir lietuvišką „nepageidaujamo" elemento dalyvavimą žydų žudyme? Tai jau kitas klausimas, kurį reikia konfrontuoti, atviiai ir neišsisukinėjant.

Bvitjus nuo kariuomenę iš Kauno, buvo sudaryta Laikinoji vyriausybė, kuri taip pradėjo savo veiklą „Laikinosios ministrų tarybos nutarimuose" skaitome apie: kortelių įvedimą; Lietškio vadovybės patvirtinimą; Švietimo ministerijos veiklos grąžinimą į pirmąją vietą; Vilniaus aktyvią atmtą gyvenimą; Lietuvos kariuomenės reorganizavimą; kooperatyvų sąjungos „Linas" atgavimą; gaują leidinių formuoti Kaune policiją iš 500 žmonių, valdinamą „Hilfsordnungspolizei" ir t.t. Kiek veikimo laisvės turėjo Laikinoji vyriausybė? Palyginus ją su šiuolaikine Lietavos valdžia priesi rugpjūčio Pačių kurti turėjo daugiau galios?

Nežinau, ar prasminga lygiinti 1941 m. Laikinąją vyriausybę su dabartine Lietuvos Respublikos valdžia, nors abi jos atsidūrusios sąlygomis ir neturėjo visiškos veikimo laisvės. Tokiomis sąlygomis, daugelis bandymų organizuoti savą valstybinį gyvenimą lieka nevaisingi, nes tiesiog neįmanoma pokilo. Manu nuomone, dabartinė Lietuvos valdžia turėjo daugiau galios bent ta prasme, jog pajėgė išsilaikyti beveik pusantrų metų ir sistemingai išlaikė savo komisėje daugelį krašto administracijos aspektų. Be to, dabartinė vyriausybė aiškiau orientavosi į sistemą, kurią Vakarauose buvo įprasta vadinti „demokratine". Nepaisant to, ji ilkilo taikingos ir masiškos Lietuvos gyventoją (ir ne tik lietuvių) politines akcijos dėka. Tuo tarpu Laikinoji vyriausybė kūrėsi ginkluoto sukilimo kelio, galiu pavaizduoti beveik vien lietuviais.

Man atrodo, kad Laikinoji vyriausybė iš viso neturėjo veikimo laisvės, nors ir nuoširdžiai laikinai administruoti dalį Lietuvos teritorijos. Vokiečiai ją vartė nuo pat pradžios. Viena įdomi detalė liygiant 1941-osius ir 1991-uosius metus: Reichas, kaip ir Kremlius, nevykusiai bandė griauti lietuvių valdžią pačio kelio, liuvių istdavkų pagalba, nors sausio 13-os dienos puolimus buvo smurtingesnis, negu 1941 m. liepos mėn. dešiniųjų ekstremistų „apvertimas".

POKALBIS SU SUKILIM SUŽIDĖLIU

1941 METŲ SUKILIMO BALTOSIOS DĖMĖS

„Laikinosios ministrų tarybos nutarimuose" taip pat randame birželio 27 d. įrašą, nurodantį „Vengti vieto žydų egzekucijų". Ką tai reiškia?

Tai tikrai keista formuluotė, lyg būtų kontrastas „privačioms" žydų egzekucijoms. Geriausiu atveju, gal tai reiškė patarimą vengti lietuvių dalyvavimo tokiose akcijose? Bet tai tik spėliojimas. Galėtų tikrai pasiiškinti tuos „Nutarimus" skelbusieji.

„LAF'o (tiks. LAF'o štabo virtininko įgaliotinio) r. Prapuolenio proklamacija „Vokas Lietuvai") ir kai kuriuose Laikinosios Vyriausybės pareiškimuose randame daug žodžių, šlovinančių nacionalsocializmą ir teatodurdar smerkiančių bevaisią Lietotovo valdžią. „Nepriklausomos Lietuvos Laikinosios vyriausybės žodyje į tautą" proklamacijoje rašoma:

Stasi vokiečių tautos vado Adolfo Hitlerio sumaynas (*karas su Sovietų Sąjunga – Red*), nacionalsocializmo įvedptas, narsiosios armijos vykdomas žygis yra milžiniškos reikmės naikinant barbariškąją, antikultūrinį, antižmonišką antplūdį, kuris yra paskandinęs skurdė apie 200 milijonų žmonių. Mums, kurie visą laiką buvome ribose tarp tų dviejų pasaulių, kurie metus iš vieiuin buvome bolševizmo nukojami, iš pasaulinio masto Hitlerio misija ir jos reiktmė gali būti labai gerai suprantama, teigiamai vertinama ir nuoširdžiai remiama. Tai gali būti suprasta iš pagrindų, kuris jau net vienas šiuo metu duoda bendradarbiavimo santykiams tarp Dižiosios Vokietijos ir nepriklausomos Lietuvos. To bendradarbiavimo pirmieji nuodėmiečiai buvome mes, kurie nuo sudaryta nuolatiei Lietuvos vyriausybė ir prasides naujai kuriamas atgimusios valstybės darbas. Tai nebus tokis darbas, kaip mišių vieą bloqo atmainose reiime prie 1940 m. birželio 15 d., negatdrnąja prasidėjusios bolševikavimo. Nebus ir toks, kaip tarybinėje Lietuvoje prieš 1941 m. birželio 23 d. raudonojo reiimo metu.

Prieiastingai užfiksuojau fiaze bolševikavo:

...– būtaine pasiruošę dar visko pakeliui. Apeiitoji likome – ir išminkės, ir darbininkas ir tarnautojas. Karo natiu vieą pasaulį vis tuniokia slogia. Tačiau tokie laisvi. Tai vienia mintis pades pakelti – turi padėti – visus nepriklausus. Ir turi paskatinti kiekvieną lietuvį, nyliinti savo krūtą, imtis kiekvieno įmanomo ir tokiu pasiryžimu, tu tokiu neiiriekiamaiu atsidėjimu, su kokiu narsioji Vokietijos armija vykdo nacionalsocializmo misiją Rytuose, su kokiu šiomis dienomis mūsų didvyriai fio miriai ir didvyrės, ir vyresni dėl viynės yra taip pat beroiizmas, kaip ir mirti dėl jos.

Nejaugi LAF'as ir Laikinoji vyriausybė anuomet nieko nežinojo apie Molotovo-Ribentropo paktą ir vokiečiams užėjus manė, jog „tampo laisvi"? Mums suprantamas jų dėkingumas vokiečių kariuomenei. Ji visgi išlaisvino lietuvius nuo bolševizmo teroro. Tačiau kaip suprasti patiovinimus Adolfui Hitleriui ir „nacionalsocializmo misijai"? J. Brazaitis ir P. Narutis, pavyzdžiui apie Lietuvą pergyvenusieji, rašė priešingai. Ibjoje (XVII tas tomas, 27 psl.) sako: „Joje buvo to meto madingą totalitarinę tendenciją, su vadu, su raistmo užuominomis". Kaip giliai ir plačiai buvo paskiidiusi ši jaka ir kokios reaktmės ji turėjo lietuvių-žydų santykiuose?

Šio klausimo gerokės ka kuriuos aspektus jau aptarėme. Ironiška, kad tiste pareiškimai primena tuos Stalino pašlovinimus, kuriuos skiedė prosovietiniai kolaborantai Lietuvoje 1940-1941 m. Tai pamoka, kaip

pavojinga paslėkant bet kurio „didžiojo" kaimyno. Be abejo, jei galėtų, LAF'o ir Laikinosios vyriausybės žmonės mielai antinetų čia paminėtus ištraukas bet, sakoma, žodis, kaip žvirblis, sykį paleistas, jau nebegrįžta. Škirpa ir kai kurie kiti LAF'o vadovai aiškino, jog tomis frazėmis siekė vokiečių palankumo savieme ir, beat jų supratimu, Lietuvai naudingiems tikslams. Nėra pagrindo abejoti to aiškinimo nuoširdumu.

Ne visi tais laikais suvigandė, jog nacionalsocializmas, tai ne kokia istorinės vokiečių valstybės ar misijos tąsa, bet visiškai naujas, nihilistinis, iš esmės antinacionalinis judėjimas, su kuriuo neįmanoma „susitarti". Nėra abejonių, kad vokiškasis fašizmas turėjo kai kurioms lietuviams įtakos. Fašizmo, kaip ir komunizmo, įtaka neaplenkė nė vieno Europos krašto, kai kur pasireikšdama stipriau, kitur silpniau. Diskusatoriai klausimai: kur tos įtakos šaknys, kiek ji buvo svarbi ir kaip ji reiškėsi lietuvių pasiūliniame gyvenime?

Svarbu šitą klausimą aptarti nuo pagrindų. Lig šiol mūsų istoriografija iš viso vengė moksliškai tyrinėti fašizmo ideologinės įtakos Lietuvoje klausimą. Dalinai dėl to kaltas mūsų prošlaus jautrumas, lyg vien to klausimo nagrinėjimas kažkaip įžeistinas, galįs pasitarnauti Lietuvos priešams. Šiokią nuomonę skatino kai kurių kitataučių ir stalinistų autorių neobjektyvūs, kartais tiesiog sąmoningai iškreipti raštai apie nepriklausomą Lietuvą. Tą faktorių pasėkoje, lietuviuose vyrauja, mano nuomone, klaidinga (ir tuo pačiu patogus) įsitikinimas – kadangi nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo oficialių arba masinių fašistinių ir antisemitinių judėjimų (vokiečių, pavyzdžiui, to meto Rumunijoje), tai iš viso negalima statyti klausimo apie fašizmą.

Lietuvoje profašistiniai pasisakymai kai kada buvo retesnės bravūros reiškiniai, panašūs į kai kurių intelektualų žaidimą marksizmu. Audringomis dienomis prieš 1926 m. perversmą Mykolas Krupavičius Seime per debatus karą įsikarščiavęs pareiškė, jog visi susipratę lietuviai „esame fašistai", ir, kad fašizmas „pats savyje yra sveikas tautinis judėjimas". Kaip gerai žinome, Krupavičius nebuvo joks fašistas. Jaunalietuviai savo uniforma ir išorine laikysena kurį laiką mėgdžiojo italų fašistus, tačiau vargu ar vien dėl to juos galime laikyti fašistais.

1926 metais trumpai ėjo gen. Glovackio redaguojama *Tautos valia* – gal vienintelis to meto nuoseklūs fašistinis lietuvių periodinis leidinys. Ketvirtame dešimtmetyje išsivystė lietuvių verslininkų sąjūdis, pastebėjęs gana aštrią konkurenciją su žydais. Fašistinės įtakos stiprumas matomas dešiniųjų voldemarininkų ir LAS pogrindinėje veikloje prieš pat nepriklausomybės netekimą. Pastarasis judėjimas leido *Žygį* ir *Bendrą žygį*, kuris ne tik veikė prieš Lietuvos vyriausybę, bet gana atvirai kurstė tautinę neapykantą ir, pagal vokiečių dokumentus, gavo šiek tiek pinigų iš Reicho valdžios. Tačiau voldemarininkai ir LAS'as turėjo tiktai ribotos įtakos Lietuvos visuomenei ir prieš jį kovojo saugumo organai. Nepriklausomybės laikais prosargiais, studentų tarpe, ročiau miestuose ir kaimuose, vyko konfliktai tarp lietuvių ir žydų. Kartais jie pasibaigdavo mušynėmis ir langų daužymu. Lietuvos vyriausybė ir universiteto vadovybė smarkiai konfliktus bandė suvaldyti ir oficialiai juos smerkė.

Kitur Europoje, tiek Vakaruose, tiek Rytuose, tie konfliktai buvo aštresni ir net pareikalavo žmonių aukų (Prancūzijoje, Rumunijoje, ir t.t.). Be to tarpukario epocha buvo kur kas smarkiau JAV-ėse, kur kartais bikštuojama dėl rytų europiečių „nacionalizmo" – pietų valstijose nuomonė buvo nuhadyta, arba „suliečiuota", arti tikrinančio negrų! Baltijos kraštuose buvo nepalyginamai ramiau. Kitaip sakant, nepriklausomoje Lietuvoje antisemitizmas (rasizmas) reiškėsi kur kas švelnesne forma negu daugelyje Europos ir pasaulio kraštų, tačiau nėra pagrindo tvirtinti (kaip kartais mėgstama), kad jo iš viso nebuvo. A.a. Juozas Jaktas teisingai pastebėjo, kad antisemitizmas buvo visai Europai bendras reiškinys, tad negalėjo aplenkti ir Lietuvos.

Tad visi galime sutikti su minėtu sakiniu *Lietuvių enciklopedijoje* dėl vadinamo ir „madingų" tendencijų LAF'o programoje. Tačiau vienas lakoniškas sakinys neišsemia temos. Manau, kad skaitytojas, atidžiai peržiūrėjęs LAF'o teoretinę programą, įžiūrės tuo metu daug kur Europoje įsivyravusias tendencijas, gal tiksliau, nuotaikas, tipiškas kovingiems nacionalizmams ir net fašistiniams judėjimams. Dažnai pabrėžiamos „kietosios" vertybės: drausmė, vienybė, ryžtingumas, tautos valia, tvarka ir pan. Po kiek laiko, tas kietumas tampa savotiška kovingumo kultu. Nevertinamos (kartais net niekinamos) „minkštosios" vertybės: demokratija, tolerancija, gailestingumas, nuomonių ir kultūrų įvairovė, ir t.t. LAF'o vadovybė ypač kritikavo Smetonos režimą dėl jo „minkštumo" ir „neryžtingumo". Įdomu, kad šitas „kietųjų vertybių" kultas charakteringas ir kraštutiniems kairiesiems. Antra vertus, pogrindžio sąlygos savaime ir natūraliai skatina radikalumą, kovingąsias vertybes.

Mano nuomone, jeigu kalbame apie lietuvių-žydų santykius po TSRS okupacijos, tai tų santykių pablogėjimo pagrindinė priežastis buvo sovietų agresijos pasėkoje sunaikinti politinė įtampa Lietuvoje. Ne paslaptis, kad dalies žydų, ypač jaunimo, įsijungimas į sovietų kolaborantų eiles, gerokai sujaudino lietuvių visuomenę, nors, iš tiesų, skaičiumi didžiausią vietinių kolaborantų ir komunistų nuošimtį sudarė lietuviai. Tuo tarpu, visai natūralu, jog daugelis lietuvių laukė išsivadavimo iš Vakarų, t.y. praktiškai iš Vokietijos. Ir nors šitoks troškimas nebūtinai reiškė palankumą nacizmui, jis, suprantama, gąsdino žydų visuomenę. Kitaip tariant, kad ir prie geriausių norų (kurių, deja, trūko), geopolitinė tikrovė statė abi visuomenes į diametraliai priešingas stovyklas. Tai buvo tragiška. Gal klysta,

VISKAS LIETUVAI

Raudonieji budeliai žiauriai kankinę mūsų kraštą, rodę savo drąsą prieš beginklius moteris ir vaikus, kurie dar ir dabar dūsta nuo troškulio uždarytuose vagonuose, šiuo metu viesiu apimti netvarkingai bėga... Artėja visų Lietuvos žmonių išvadavimo valanda.

Vokiečių tauta su savo šaunioja kariuomene išgelbėjo Europos kultūrą ir civilizaciją.

Kerštingi tironaičio siaubijos negrąžins Lietuvos raudonosios rasonus nuėjūs į vokiečių kariuomenės ir Tautos namamų ir ryžtingumą.

Broliai Lietuviai! Imkitės ginklo ir padėkite vokiečių kariuomenei kraštą vadavimo darbe.

Neatsiliepkite į bolševikų mobilizacinius šauksmus ir slėpkite nuo jų maistą, pašarą, gyvulius.

Neleiskite padeginėti ir naikinti turto. Saugokite įmones ir darbo įrankius, kurikite raudonųjų sukaupimus kaip ir kuo galėdami.

Su pasitikėjimu ir dėkingumo džiaugsmu sutikite žygiuojančią Vokiečių kariuomenę ir teikite jai visokeriopą paramą.

Tegyvuoja draugiškiausi ryšiai su Didžiąja Vokietija ir jos Vadu Adolfu Hitleriu!

Tegyvuoja laisva ir nepriklausoma Lietuva!

Lietuvių Aktyvistų Fronto Štabo
Vilniuje įgaliotas
Leonas Prapuolenis

tačiau manau, kad ir be LAF'o vadovybės šia minėtų narodymų, lietuvių-žydų santykiai būtų neišvengiamai ėję konflikto ir antagonizmo link. Tačiau jokiu būdu nenorėčiau pakišti minti, kad stalinistų ar hitlerinių budelių įvykdytos žudynės buvo „dėsningos". Jas reikia traktuoti kaip sąmoningai padarytus nusikaltimus.

(Pabaiga sekančiame numeryje)

PRIVATIZACIJA ...

(atkelta iš 1-mo psl.)

jėgų ir antirantų užtenkamai sovietų ūkininkauti.

Nors Antanas Karoblis jokiai partijai ar frakcijai nepriklauso, jis dažniausiai balsuoja su valdžios bloku. Tačiau, jis taip pat puikiai supranta šeimos ūkio privatizacijos sudėtingumą ir todėl nori, kad privatizacija būtų atlikta su kiek galima mažesnėm ekonominėm ir socialinėm problemom. Šis deputatas man primena tuos Amerikos Kongreso narius, kurie be triukšmo ir savireklamos nuša didelį dalį įstatymų leidimo naštos. Tokie parlamentarai rimtai bando rinkėjų interesus suderinti su savo asmeninėm pozicijom ir juos remiasi organizacijų, šiuo atveju Sąjūdžio, programom. Šių politikų požiūris į dabartines Lietuvos problemas yra ideologinė tik pačia plačiąja to žodžio prasme. Jiems rūpi praktiškas problemų sprendimas naujos politinės, ekonominės ir socialinės santvarkos rėmuose. Tai, žinoma, nereiškia, kad tokie deputatai kaip Antanas Karoblis tiktai seka, o neveda. Dvi dienos Šilutės rajone man parodė, jog jis sėkmingai išlaikė balsą tarp sanuvavimo ir vadovavimo. Susitikdamas su rinkėjais jis pats mokėsi ir kitus mokino. Tą prasme šis procesas buvo naklėjantis abiem pusėm ir jame visiškai nesimatė kai kurioms politikams įprastos arogancijos. Jei Antanas Karoblis yra tipiškas parlamento narys, tai, bent mano nuomone, jaunoji Lietuvos demokratija yra gerose rankose ir jos ateitis tegali būti šviesi.

Julius Šmulkštys

Iš kairės: K. Škutolas, R. Ralyminė, A. Karoblis

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Kalendorius – 1991. Prisikėlimo parapijos ekonominės sekcijos leidinys. Toronto, Ontario. Kaina nepažymėta.

Jonas Dainauskas. *Lietuvos bei lietuvių krikštas ir 1387-ji metai.* Vydūno Fondas. Čikaga. 1991. 352 psl. Kaina nepažymėta.

The Gift of Vilnius. A photographic document in defense of freedom – January 13, 1991. „A terrible beauty is born". Public Affairs community, Inc. Čikaga. 80 spl. Kaina – auka.

Archyvuose yra 1941 m. liepos 11 d. Berlyne vykdinčių kalba paraštyse labai keistas dokumentas „Vokietių-lietuvių susitarimo pagrindai". Jame sakoma, jog dabartinė Lietuvos valdžia remiasi LAF'u, kuriam pirmiau nacių idėjos („Diese Regierung stützt sich auf die litauische Aktivistenbewegung, die dem nationalsozialistischen Ideengut sehr nahe steht"). Dokumente plačiai kalbama apie naujosios Lietuvos sienas. Klaipėdos kraštas, žinoma, priplaukiamas Vokietijai. Tačiau, kaip kompensacija norima 1920 m. liepos 12 d. taikos sutarties su Rusija sienų. Ir tai dar ne viskas. Pasirodo, kad tuo metu Lenkijos Ribbentrop, Voldemyso, Slonimo ir Naugardo sritys į pietus nuo 1920-tųjų sienų būtų priskirtos Lietuvai; kad Gudijos sritys esančios tarp 1920-tųjų rusų-lietuvių sienos ir 1921-tųjų rusų-lenkų sienos, ir į šiaurę nuo Nemuno iki Daugavos būtų perleistos Lietuvai, nes Gudija gintų, nebus atstatyta kaip nepriklausoma valstybė; kad nuo Latvijos būtų atskirtos ir Lietuvai perleistos teritorija prie Baltijos jūros iki Bartos upės (Lietuvai jak riekia didesnio priėjimo prie jūros) ir likstos srities į pietryčius nuo Daugpilio, kurią latviai jėga pasiėmė kai lietuviai užėmė Klaipėdą. Ir dar toks gardelis? Kas gi labiausiai norėti, kad lietuviai laužytų garbingai pasirašytas sutartis su broliais latviais? Kiek plačiai buvo pasiskleidusios teisės nuostatos LAF'e? Norėtume Patios komentarų.

Man atrodo, kad nereikia perviršyti tiso faktoriaus dokumento vertinime. Kiekvienas žinokime, kad kai kuriose LAF'o dokumentuose pasirodę pozityvūs pasisakymai nacizmo atžvilgiu turėjo tiktai „požiūrinį" savybių su vokiečiais. Ar tai buvo išminingas taktikos sekimas atkovojus Lietuvos nepriklausomybę? Čia nuomonės gali skirtis, ir manau, kad visi ras argumentų pro ir con...

Nuomonės, kad tos ekspansionistinės nuotaikos būtų buvę labai paplitusios LAF'e, ypač pačioje Lietuvoje, kur pirmenybė buvo skiriama žymiai svarbesnėms problemoms. Geriausiu atveju, Lietuvos diplomatinės tarnybos vadovybė galėjo tiktai minėtas nuotaikas tyrpsena. Mano nuomone, tokių plotų perėmimas būtų

APYNASRIO ...

(atkelta iš 7-to psl.)

kontrolės. „Politinis nepastovumas ir saugumo garantijų stoka" patiesia tiltinėnas priemones saliesi politiskoje, ekonomikoje ir kultūroje.

Spauda, vietoje to, kad būtų platforma diskusijoms, turi ne tik pasidaryti autoritetinio aparato prietaisu, bet ir talkinti valdžiai, palenkiant viešąją nuomonę jos norima kryptimi.

Vyriausiu spaudos tikslu sutapatinami remiantis „sveiku valstybės ir tautos interesų supratimu".

Spaudos nevaržuojama grindžiama „vieningo valdymo vieningam žygiui". Gi „tikis – vieningu tauta – turi būti suprasta ne tiktai kaip vieningas organizmas".

Ši valdžios galvosena teisinama to meto tarptautine politika, kuri „iš kiekvieno krašto reikalauja didelio įtįsų įtempimo", taip pat buvimu „autoritetu teritorinių problemų"; neužmirštama priminti ir geopolitinę padėtį, užsienio politiką bei tikiškoje gyvenimo tvarkymą, kur „spaudai turi kelti reikšmės tikius".

„Visuomenė turi somtis spaudoje naujos inicijatyvos, naują įpgę", suprantama, ir ti čia aprašyto tipo valdžios pranešimų ir paaiškinimų.

Dabar dažnai nuinkama nuomonė, kad spaudos varžymai yra reikalingi ir šiuo meta, anot Čekuolio,

1941 METŲ SUKILIMO BALTOSIOS DĖMĖS

labai tampriai surišęs Lietuvą su Vokietija. Nežiūrint kaip būtų baigiasi karas, tokia politika būtų ištuskusi ašrių kovą su tenykščiais gyventojais ir palaidojusi vitis ateityje baigti istoriną. Lietuvos konfliktu su Rusija ir Lenkija. Iš dalies tokią tezę, jog visa tai vedė į politinę katimpyną, patvirtina lietuvių partizanų pasidalinimas, bandant administruoti Atmeną ir kitas rytines srities, perduotas Lietuvos Generalinės Srities kontrolei 1942-1944 metais.

Tasį po sukilimo LAF'as pradėjo Kaune leisti dienraštį į laisvę. *Pirmą mėnesį, kol įsivirtinto vokiečių valdžia, atrodo, į tai tik pirmą porą savaičių, dienraštis tikriausiai nebuvo prižiūrimas vokiečių cenzūros. Kokias pažiūras skleidė* į laisvę *ir koks buvo jo vaidmuo lietuvių-žydų santykiuose?*

Iš *į laisvę* leidusių asmenų atsiminimų (pvz. Ir. N. Būtauto straipsnyj Draugo, 1981.IX.26) išeina, kad cenzūros vieningai nebuvo pirmieji laikraščio numeriai. Pasak Būtauto, tik vokiečiams žengus į Kauną, leidėjas Jonas Virbickas turėjo gerokai „suktis", bandari prakišti bent kiek lietuviškesnę linją. Kaip įrodnone, pirmuose laikraščio numeriu (1941.VI.24) gana piktai pasisakė žydų atžvilgiu, pareiškdamas, kad „bolševizmas (sic) ir žydai yra vienas ir tas pats nepakartojamas dalykas". 1941 m. liepos 5 dienos *į laisvę* numeriu paleido straipsnį „Apvalyti lietuvių tautą nuo grybų", kuriame žydai ir rusai kaltinami nuodiją lietuvių tautą ir vedą ją „rusinio išsigimimo" linkme. Šiandien tokie pasisakymai skamba gana šiaudiai. Tačiau pirmame numeryje tai pat rasoma: „...pastebėta, kad norima suvedinti sąskaitos su nepatinkamais asmenimis. Griežtai draudžiama paiterns vykdyti teisinų. Visi gavėnai, kurie nusikalto lietuvių tautai, susilauks savo apsiūlo teismo sprendimu". Atrodo, kad jiampos situacijoje. Gi vėliau – būsiant pilna demokratija. Tas pažadas primena „laikiną" komunistų proletariato diktatūrą, kuri, sąlygoms susormaliejus, atsisakysiami pirmybės.

P.S. Būdas, kaip šiame straipsnyje minimas valdžios įjargas pateko į NR gali būti įdomus prisimenant žurnalo redaktoriaus 1953 metų bylą.

Kolumbo broliu kalifornijos rabynu ir skelbimu laikraštyje priešKomunistiniu straipsniu. Stengdamasis išsiteisinti, redaktorius aiškino, kad juos be jo žinios įdėdavusi sunnaty valdyba.

Apklausinėdamas tos bylos liudininkus režisierių J. Miltinį, akademiką K. Korsaką, rašytoją A. Venclovą bei profesorių A. Purėną, turėdytojas stengėsi pailiustruoti, ar vaidinti iesmo įsprįdavo savo nedžiagą įvestinius laikraščius. Keliuočio pasiteisinimo buvo atmestas, nurodant, kad tė straipsniai paratyti tuo pačiu stiliumi, kaip ir kiti jo ratai.

Galima spėlioti, jog kaltinamasis, vengdamas, kad tardytojai nesiliesiųj lygiui tikrai nekeliuiotiško stiliaus valdžios įjarpo su, anot Keliuočio, jam priimtesnis antikomunistiniais straipsniais, jis to straipsnio sąmoningai nepanaudojo savo gynybai. Be to, tardytojui klaidinimui Keliuotis dar virtindavęs, kad valdo ir pasirafydavus už jį. Tuo ištiės tenka abejoti.

Donatas Bieliskus

leidinyje ruginės keletas tendencijų.

Taigi, laikraštyje pasitaikė nepagrįstų dalykų, atspindinčių to meto realijas, kuriais apibūdino Lietuvių *enciklopedijoje* J. Brazaitis ir P. Narutis. Tačiau nesakytiiau, kad šitie neigiami aspektai sudaro laikraščio veidą. Tuo mažiau jie paveikė lietuvių-žydų santykius. Tuos santykius veikė kiti faktoriai, kuriuos minėjau anksčiau. Esu įsitikinęs, jog 1941-1944 metais žydų tautos likimą kone ne jų santykiai su lietuviais, bet vokiečių okupacinė politika, nors kaip daug kas gali paliudyti, individualių žydų likimas kartais priklausė nuo individualių lietuvių asmeninio požiūrio į tarptautinį ar draugiškumo.

Avraham Tory savo knygoje The Kovno Ghetto Diary *paskelbia apie V. Goldbergo pasikalbėjimą su Lainkonsios vyriausybės Finansų ministru Matulioniu, įvykusį liepos 6 d.. Goldbergas, buvęs Lietuvos karuomenės karininkas, žydų, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės kariuose Draugijos pirmininkas ir pats sėdžęs sovietų kalėjime per pirmąją okupaciją – paprašė Matulionio intervencijos, kad būtų sustabdytį žydų žudymai. Matulionis jam atsakęs: „Žydų klausimu lietuviai nesiaurina. Egzistuoja tvs pažiūros: pagal krašiutiniausią pažiūrą visi Lietuvos žydai turi būti žmudinti; nuosaikesnieji reikalauja, kad būtų įstegtos koncentracijos stovyklos, kur žydai kraujo ir prakaito turi atsitesiti už lietuviams padarytus nusikaltimus. Trečioji pažiūra? Aš esu praktikuojantis katalikas. Aš ir kiti pasižiūrį į mane įsitikinę, jog negalima žmogui gimusiam gyvybę. Tik Dievas gali padaryti, kad nebeliktų nebuvau priės kų nors nusistatęs, tačiau valdant sovietams, aš ir mano draugai įsitikinom, kad nėra benrio kelio su žydais ir nėiskas jų nekenčiame. Antrinia, lietuviai turi būti atskirti nuo žydų ir juo anksčiau – tuo geriau. Dėl tos priežasties yra bitnas getas. Ten jis būsie atskirti nuo mūsų ir negalėsite mums pakenkti. Tai yra krikščioviškas laikymosi būdas". (p. 13). Kai Goldbergas paprašė, kad Lietuvos valdžia įsiterpty ir sustabdytų žudynes, Matulionis jam atsakęs: „Žmonių pyktis yra per didelis ir nieko jokių priemonių nebandysiu padaryti. Kai jis apleisie miestą ir sueisie į gerą, reikalui nusiramins". Kiek tiksliai A. Tory perpasakoti Matulionio žodžiai atvaizduoja ano meto lietuvių nuotaikas?*

Tory perpasakoti žodžiai skamba autentiškai ir neabejoju, kad karo pradžioje, žydų atžvilgiu lietuviuose labai įvairios nuotaikos. Tiesa, Matulionių nuotaiką (nuo žydų naikinimo iki jų gelbėjimo) tikriausia egzistavo įvairios spektras nuomonių. Nenasibežiau, jogu perpasakoti Matulionio žodžiai aspindi dalį to spektro.

Savo karo metu vesatme dienoraštyje *Neramios dienos* pats Jonas Matulionis apibūdino žydų sunaikinimą tiktai: „...nemaloniausias žiaurių barbarų 20-oji amžiaus dėmė". Ir ir kitų pasisakymų, aišku, kad jis nepritarė antižydiškoms akcijoms. Kiiuose to dienoraščio vietose, kalbant apie pirmąjį bolševikmetį, Matulionis apibūdina žydus kaip bolševizmą kuomuzmo rėmšiius Lietuvoje. Tais laikais, tokios minčtys, kurios ypač jaunesnės kartos ieiviams kartais atrodo prietaringos, buvo plačiai paplitusios ir visiškai padorų žmonių (daugelio mūsų tėvų) tarpe. Intelektualinė inteligentijos apžvalgos atžvilgiu tą apžvalgą

linkybės atspindžiotos tokio pat pobūdžio nuotaikos. Aišku, čia nekalbu apie aktyvų žmonių persekiojimą.

Reikia pasakyti, kad Avraham Tory dienoraštis, arba, tiksliau kalbant, jo užrašai apie Kauno geto gyvenimą yra tikrai ir svarbiausių dokumentų, vaizduojančių to meto žydų gyvenimą, lietuvių-žydų santykius, viktimizėjų antisemitinę politiką, ir t. t. Tačiau Tory knygoje iškyla ir visi dienoraščio žanrui tipiški nepavalumai: palyginus išsamus skirtais, personalizuotas įvykių įvertinimas, kai kur faktinės klaidos (pav. maišomi Mykolas ir Vaclovas Biržiškos). Gana įdomūs yra Tory apmąstymai apie tautų ryšius su Rytais. Betgi ir M. Biržiška (knygoje klaidingai nurodytas V. Biržiška) čia pateikta medžiaga turėtų, mano nuomone, galutinai pabaigtoti Charles Allen ir kitų fantastų kadaise sklestusias pasakas apie vyskupą ir profesorių kaip „Karo nusikaltėlius".

Kada praėjo žydų įtakynės Lietuvoje – prieš volkiečiams ateinant, ar jiems jau užėjus?

Kol kas neradau medžiagos, paneigiančios jau minėtą teig; žydų ir čigonų išdavimas okupantams Rezistencijos dovybė, tuo tarpu to plano vykdymo (kaip minėjo Lietuvos AT primininkas), prisimename, kad dalyvavo ir lietuvių. Atskiri epizodai, išimtys, nepaneigia bendro vaizdo. Tiesa, kad ir Rezistencijoje buvo ir žydų istorikų A. Ezergailiu, tyrinėjusiu Latvijos žydų genocido istoriją ir davusiu tuo klausimu pranešimą 1986 metais įvykusioje AABS konferencijoje. Ezergailis atkiršo, kad atidžiai tyrinėdamas žydų žudynes provincijose, įsitikino, jog tos skerdynės, kartais iš šalies atrodę kaip „spontaniško" pykčio prasiveržimai, arba vietinės inicijuoti reiškiniai, iš tikrųjų buvo beveik visur inspiruotos vokiečių saugumo.

Kiek teko iki tol patirti, panašiai buvo ir Lietuvoje. Pasak žydų ir volkiečių laikinų, pirmosios dienos metu žudynės įvyko tiktai 25-iose, t.y. jų vykdytojais žygiavusi į Kauną. Jono Matulionio atsiminimuose (dienoraštyje) radoma, kad, skirtingai birželio 25-os dienos Laikinosios vyriausybės posėdžiui, „beinant vietiems pro duris, įsiveržia kažkoks partizanų viršininkas, bent jis taip save pasivadino, ir pranešа viduo reikalų ministeriui (Jonui Pleškiui – SS), kad vokiečiai žudė žmones Žydus...". Matulionis nežinojo, kas buvo tas vadeivа, kam jis astovavo ir ką jam atsakė plk. Škirpa. Kiek Vilijampolėje tuo metu buvo nužudyta žydų, dar neaišku, nes to įvykio aprašymai gana prieštaringi. Nežinoma, kiek apytiksliai aišku, kad žudynes masiškai vykdė lietuviai „partizanai", tuo tarpu, lietuviai ta tema daugmaž tylį, arba žudynes neigia. Kadangi duomenų maža, remiamasi tiktai atskiromis žinionis, pvz. einzergrupės A vadovo Štalekerio raportu, kurį kiekvienas puse aiškina savo naudai. Mano nuomone to raporto reikšmė pervertinta, pavojinga daryti tiek einzacinės išvadas iš vieno kito jame esančio sakinio.

Neradau įrodymų, kad apskritai, kokia nors stambesnė lietuvių grupuotė būtų grynai savo iniciatyvą ėmusi skleisti žydų genocidą Lietuvoje arba Žemaitijoje. Tai, kad vadovavo kai kurie vokiečiai, dalyvavo ir kai kurie lietuviai.

Viena pastabа: – kartais pagalvoju, kad reikia palaukti vis dar nepaskelbtų nuotoli vaizdo tai nelemtas apibendrinimas, kad „lietuviai – lietuviai šaudė žydus" arba, „žydai tėmė lietuvius". Pavaruojos žodžius „kai

KĄ ANUOMET RAŠĖ DIENRAŠTIS *LAISVĖ*

1941 m. birželio 24 dienos rytą vokiečių dar neužimtame Kaune paaiškėjo pirmasis dienraščio *Į laisvę* numeris. Artami kas kelios dešimtys pirmųjų numerių puslapius, neaišku kas buvo jo redaktorius ar redaktoriai. Leidėjais pasirašė Lietuvos Aktyvistų Frontas. Juozas Brazaitis, rašydamas apie *Į laisvę*, knygoje *Vienų vieni* sako: „Po bolševikmečio pirmas dienraštis išėjo 1941.VI.25, vardu *Į laisvę*, leidžiamas Lietuvių Aktyvistų Fronto (J. B. klydo, pirmasis dienraščio numeris išėjo birželio 24 d. – *Red.*). Laikinosios vyriausybės veiklima susitabdžius ir LAF uždarius bei tartį konfiskavus, dienraštis nebuvo konfiskuotas, nes jis buvo suspėjęs sudaryti naują sau leidėją – „Spaudos" bendrovę. Laikraštis ėjo toliau kaip patriotinės minties reiškėjas. Propagandines medžiagos dėjo tiek, kiek jos atsiųsdavo DNB (Deutsche Nachrichten Büro)" (psl. 123-124). Pavaržas primusiuose *Į laisvę* numeriuose aiškėja, jog greta patriotinių minčių dienraštyje koegzistavo palilovininė „Naujasi Europa", „nacionalsocializmas", „Fiurrioi" ir neapykanta Lietuvos gyvenančioms mažumoms – ypatingai žydams. Ir visa tai ne DNB propagandinė medžiaga, o įvairių žmonių bei šio laikraščio redakcinių kabinetų, pasiaukymui, vedamieji. Skaitytojų dėmesiui pateikiame eilę straipsnių iš ankstyvųjų *Į laisvę* numerių, iliustruojančių šiuos reiškinius – Akiračių red.

PRIESPAUDĄ NUMETANT
(Vedamasis, pasirašytas „K.P." inicialiais)

...Gal vatorūkčiais bėga ir bolševikų sėbrai žydai, kuriems komunizmas buvo geriausioji priemonė išraudoti kitus ir valdyti, nes bolševizmas ir žydai yra vienas ir tas pats nepeikiamas dalykas.

[Laisvę. 1941 m. birželio 24 d.

TOJI KRAUJO UPĖ ĮTEKA Į NAUJOSIOS EUROPOS KŪRIMO UPĘ
(Kauno partizanų atsiųstos kalbos pirmųjų kapų)

...Toji kraujo upė įteka į Naujosios Europos kūrimo upę, kurią vyko nacionalsocializmo įkvėptа ir Fiurerio įsakyta narsioji vokiečių armija. Tik plienines vokiečių armijos kolonа įstengė per pora dienų sudaužyti ją pabaigą kurt nusidėsiusio arimizmo pavidalu žadėjo paskandinti visą Europos kultūrą bydiškoje bolševizmo griuvėsiuose... Jūsų, kovos draugai, Kraujas sumišęs su narsiųjų vokiečių karių kraujo, bičiuliškyste ryšius sujungė mažą lietuvių tautą su didžiąja vokiečių tauta, kryžiu sudarydamas galimumų ir mums, lietuviams, prisidėti prie Naujosios Europos kūrimo.

Pasirašė –„Vietas kritusiųjų draugas".

[Laisvę 1941 m. birželio 27 d.

Prof. Balio Vitkaus* kalba dėkininkams. paskyta lipos 2 d. per radiją:

...Šiandien sunku pas mus tasi lietuvių, ką šiemą, kurio nebūtą palietusi žydiškai bolševikiško budelio ranka... Buvome tikri, kad didžioji galingoji Vokiečių nepakęs žydų ir žydėrinių grėsmės kultūringai Europai ir kad bolševizmas atsis atpilo valanda. Pagaliau, birželio 22 d. prasidėjo Didžioio Vokietijos Vado Adolfo Hitlerio įsakytas žygis...

[Laisvę 1941 m. liepos 3 d.

**Balys Vitkus – Laikinosios Lietuvos vyriausybės 1941 m. buvo žemės ūkio ministru. 1941-1944 Žemės ūkio akademijos rektorius. Kaip 1995 m. VLIK'o narys.*

APVALYTI LIETUVIJĄ TAUTĄ NUO GRYBO
(Vedamasis)

...Todėl ai pastangas lietuvių tautinę kultūrą niekinti, ai tą pasaly nuodėmę partizanų kraują, ai sušaudytyusius ir kalėjime kankintuosius, ai tikstančius deportuotojų nelaimes ir galvas Lietuvos žydai tari atsakyti. Negana jos eliminuoti iš valstybinio gyvenimo, bet kol bus galutinai išspręstas jų likimas, jie, kad veltui nevalgytų mūsų krašto duonos, nieko nedelsiant turi būti suvaryti į darbo kuopas prie vietinių darbų, kad bent dalimi prisidėtų prie atsatymo to, ką raudonieji jų dvasios tėvai jų palikų rankomis yra sunaikinę.

...Žydai, barliokai rusai, baudžiavinėsponijos likučiai ir bolševikai kolonistai bei kiti svetimi yra mūsų tautos gyvas, kurį reikia kuo greičiausiai išpjaut. Jau užtenkamai turėjome laiko įsitikinti jo stabdžiu ir mūsų tautos dvasią nuodžiančiu veikimu. Daugiau tiesiogiria ar netiesioginiu būdu varomi grioviybos darbo mes negalime leisti. Mums, įsijungusiems į Naujosios Europos statybą, prieš akis stovi didžiulis uždavinys, reikalaująs visų tautinių jėgų ko darniausio sutelkimo. Todėl vardan tvirtsios ateities tegyvuoja laisva lietuvių tauta, apvalyta nuo jį nuodijančio grybo!

[Laisvę , 1941 m. liepos 5 d.

kurie", arba „tam tikras skaičius", gausis maišiau dramatiškų, bahua gremėzdiški sakiniai. Bet gal tada išvengsime tų nelemtų kolektyvinės ir „tautinės" kaltės išmėtinėjimų, o svarbiausia – gausis tikslesnis vaizdas.

Du mėnesiai po Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo tarybа išleido pareiškimą „Dėl žydų tautos genocido Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais", pasirašytą AT pirmininko V. Landsbergio. Jame AT „su širdgela pažymi, kad tarp okupantams tarnavusių budelių buvo ir Lietuvos piliečių. Nusikaltimams, įvykdytiems prieš žydų tautą Lietuvoje ir už jos ribų, nėra ir negali būti jokio pateisinimo bei baudžiamojo

persekiojimo senaties termino". Tai pirmas oficialios Lietuvių valdžios įstaigos prisipažinimas, kad kai kurie Lietuvos piliečiai buvo žydų budeliai. Dabar tik laika juos įvardinti, nustatyti žudynių aplinkybes, pateikti dalyvavusių skaičių. Kokia Tavo nuomonė? Kas darome šioje srityje Lietuvos istorikų tarpe?

Aukščiausiosios Tarybos pirmininko V. Landsbergio pareiškimas dėl žydų genocido yra sveikintinas istorinės reikšmės dokumentas. Galia, kad to dokumento nesugebėjome kaip reikiant pareklamuoti tarptautinėje arenoje. Pavyzdžiui, recenzuodamas Avrahamo Tory atsiminimus, išmonas istorikas I. Deakas to pareiškimo **(tęsinys sekančiame pal.)**

1941 METŲ „...

(akelta iš 9-to psl)

neįtinojo.

Lietuvoje istoriškai bando nustatyti stalininizmo ir hitlerizmo nusikaltimus ir, kiek galima, nuskaitlioja, taip pat renka informaciją apie nukentėjusius. Su viena tyrinėtoju teko išsamiau pasikalbėti, tačiau, artimiau nesusipažinus su jo tiriama dokumentacija, kol kas nenorėčiau konkrečiau nurodyti detalės. Dėl visitkai suprantamų priežasčių visuomenėje tuo metu daugiau dėmesio koncentruojama į stalininizmo nusikaltimus, kurie praėjusiais metais patiko tyrinėjami ir apie kuriuos turime maždaug dokumentacijos.

Stalinizmo ir nazizmo nusikaltimų Lietuvoje tyrinėjimas nepasiseks be konstruvesijos, nes visuomenės dalyje jau yra susiformavusios išankstinės nuomonės apie tai, kas vyko karo metu. Atvirai kalbant – nors pamiršti 1941 m. sukilimo aspektų išlaikimas tikrai nepasitenkinimą kai kurių lietuvių tarpe, tuo tarpu, sovietinių partizanų veiklos tirtiklų užgaus daį žydų visuomenės. Vienas iš neramėnčių kam noto instrijos tyrinėjimo bruožų – jau pastebimas kai kurių istorikų vengimas imtis temų, kurios gali „suerinti" visuomenę.

Neseniai Pats buvai Lietuvoje, vartei Antrojo pasaulinio karo vokiečių okupacijos archyvus. Ką naujo ten rado? Ar rasta svarių naujų faktų apie tuos laikus? Ar atskyrėsi nuo jų patiko tyrinėjimai? Ar pavyko vokiečių karo prodigyje?

Lietuvoje lankiausi 1990 m. gruodžio mėn. - 1991 m. sausio mėn.. Tyrinėjimą archyvuose sukliudė dramatiški įvykiai sausio pradžioje. Vietoj istorijos tyrinėtojo teko tapti istorijos liudininku. Vis dėlto keletą mėnesių praleidau Lietuvos Respublikos Valstybiniame Archyve (buvusiame LTSR CVA), susipažinti su viena kita Lietuvos MA rankraštyne esančia byla (labai įdomiam M. Biržiškos fondui, t. pan. Tikiuosi artimoje ateityje ir toliau tyrinėti archyvus, turiu kvietimą iš Vilniaus universiteto, o mokslines keliones paremia Milleniville universiteto tyrimo fondas.

Neužtrinti naikinimą, matote vertingos medžiagos tiek apie pirmąjį bolševikmetį, tiek ir vokiečių okupacijos temą. Apžiūrėjau LAF'o ir Laikinosios vyriausybės bylas, Kauno miesto valdybos bylas, kai kurių vietinių aktyvisų dalinių rinkinius. Štie fondai neaguosis, tačiau papildo kai kurias „baltas dėmes". Bandžiau, kiek įmanoma, medžiagą vertinti be aprioriniu nuostatymų, nežiu žmogus ne tabula rasa – nešame su savimi visa komplesą įsitikinimų, įpročių, net mitų. Viena įdvalia – pirminė analizė rodo, kad daugelis sovietų cituoti vokiškų ir lietuviškų įstaigų dokumentų sukurtos labai sąmoningai, pvz. *Documents Accuse* rinkinyje, *Massacres žydynėse* , ir kitur yra aiškiai autentiški, nors, žinoma, asargiai parinkti, idant mesti kuo tamsiausią šešėlį ant „buržuazinės nepriklausomybės". Kita kita šimtis nepakeitalo bendro dėsnio (čia nekalbama apie J. Jakaičio „dokumentus" *Išdavystės kelyje*). Tą patį tvirtino kiekvienas mano sutikas Lietuvoje mokslinis bendruomenės įskaitant antikomunistiškai nusiteikusius lietuvius.

Keleta kitų įtvadų. Palyginę archyvuose esamą dokumentaciją su daugelio išeivijoje iki šiol skelbtama karo metu Lietuvos istoriją, įsitikinau, kad mumi dar gana toli iki atviro žvilgsnio praeitin. Jaunystėje augęs lietuviškoje kolonijoje ir dalyvavęs daugelyje minėjimų, mostimosi, kad beni vieną kartą lietuviškoje renginyje kas bėtų paminėjęs Lietuvos žydų likimą. Drįstu tvirtinti, kad 1941 metų vasara – pats kruviniausias naujųjų laikų Lietuvos istorijos laikotarpis. Nežinau kito laikotarpio, kai per tokį trumpą laiką būtų buvę nužudyta tiek beginklių žmonių.

Dėl opiausio klausimo – kokį bovo tame pragare lietuvių vaidmuo – vietnagė Lietuvoje mane dar labiau įtikino, kad reisybė laikosi „auksinio vidurio". Iš vienos pusės, tai lietuvių vaidmuo buvo didesnis negu daugelio kitvioje linkę prieštarini. Tai matome, pvz., Lietuvos Valst. Archyve lakomuose Laikinosios vyriausybės nuostatuose ir Jonitško akcyvistų tiskio dokumentuose. Vokiečių okupacijai įsiusėjus, ypač mažiau buvo Vilniaus Ypatingo Būrio ir kai kurių lietuvių savisaugos dalinių veikla Gudijoje, dėl kurios turime pakankamai dokumentacijos. Iš kitos pusės, nėra pagrindo tvirtinti, kad lietuviai, kaip tauta, „masiškai" arba „su entuziazmu" dalyvavo žydų genocide, kaip aiškina kai kurie autoriai Vakarasose.

Kitas reikšmys, kurį partizinta Lietuvos archyvuose randami dokumentai, tai įvykių prietarningumas tikro chaoso sąlygose, ypač tą kruvinį 1941 m. vasarą. Tai sąlygoja tam tikrą atsargumą einant prie bendrų išvadų ir hipotezių, kuriomis neišvengiamai asirarada tikimtų. Tas įvykių prietarningumas atsispindi ir bandymuose įvertinti kontroversiškiausius praeities įvykius. Pvz., L. Prapuolenis straipsnyje apie kratiuinių vokiečių-marininkų – LNP pučą prieš lakūnėją vyriausybę (*ĮI laisvę* , 1964 spalio mėn.) įrodė tos grupės pasidavimą Gestapo įskaus. Vis dėlto, straipsnio pabaigoje autorius vengia pervertinti vykdytojo apšviestąjį kaip kolaborantas, pastebėdamas, jog „prisiiaikymo okupantui ir savo tautos bei valstybės išdavimo" riba yra tiek subtili, jog praktiškai jos neįmanoma nustatyti. Beiną, kad iš visos eilės sovietų ar naciių kolaborantus Lietuvoje neteikė .

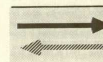

BALTOS LANKOS – II

Neitiktai į „Baltų lankų" keliamą šurmulį ir aš paskliuau. Dėl to kalta AJ. Greimas, kuris užsimojo parašyti knygą apie mitą ir iš tikrųjų esu. Nors ir nesu iš pačių baiiųjų. Kalbėdamas apie tolerancija ir kritikuodamas J. Girniaus knygą *Žmogus be Dievo* , jis prisiminė ir nuosavą nusivylimą šiuo klausimu. kuriuos šonuodamas pavadinau taip pat „Žmogus be Dievo" (*Metmenys*, 1987, nr.59). Greimas savo "Baltose lankose" rašo: „Yra toks filosofas J. Girniaus, kuris sako negalįs įsivaizduoti žmogaus be Dievo. Ir tai Vincas Trumpa jam atsako: žiūrėk į mane, aš žmogus be Dievo ir visai nelogiai jaučiuosi" (*Literatūra ir menas*, 1991.VII.21). Be abejo, Ga Greimas taręs galvoje ne bendrąją tezę, bet konkretų filosofą Juozą Girnią. Kas tik tas parodės nėra sumaišęs! Nežinau, karam del to daroma diesnė skrmzda.

Ant tos Greimo metkerės užsikabino filosofas Arūnas Sveriodas (g. 1949 m. Vilniuje). Pačiatvęs anuos Greimo sakinius, jis rašo savo „Baltose lankose": „Prisimena V. Trumpos recenzija, kuriioje jis maždaug taip ir teigė" (*Lit. ir menas* , 1991.VIII.10). Iš tikrųjų esu recenzavęs A. Sverdiolo knygą „Kultūros filosofija" (*Metmenys* , nr. 51). Tačiau toje recenzijoje aš visai nerenu žmogaus be Dievo klausimo. Teigiau- mai įvertinęs jo knygą aš ta recenzija užbaigiau taiko taip: „Viaiškai neišmėtų, bet ir nepilnai Arūnui Sverdioliui, kad tuvoje netenka...

Lietuvos patirtį Antrojo pasaulinio karo metu itin sunku kompleksiškai įvertinti. Be abejo, dar reikės konkrečiai pervertinti daugelį įvykių ir asmenų personalų. Kai kų reikės ir mas pačiam gal kitaip apibūdinti, pagal naujai perskaitytus latinius. Reikės tarpais ir klaidas ištaisyti, dialogo kelio arsėjant prie tiesos. Bet kelo dangstymasis neklaidingumu svaniausi šią labai sunkią ir sudėtingą epochą tamtrų kelį įtarumą.

Radau vieną kitą dokumentą, vertiantį iš naujo patėrėti į kai kuriuos dalykus. Parvydžiui, paprastai tariama, kad vokiečių okupacinė valdžia LAF'ą uždarė 1941.IX.22. Tačiau Rokiškio apskrities viršininko bylose yra vidaus reikalų tarėjo Kubilinno aplinkraštis nr. 10 (1941.VIII.19), kuriame išnudžiamis „organizuotai" veikti bet kuriai politinei partijai, išskyrus Lietuvių Nacionalistų partiją, ir įsakantis perduoti „buvusio Lietuvių aktyvistų fronto" bylas jo žinion. Taigi, kaip ir liekvienam mūsų, ir sovietams, tarnautams ar smulkių dešinių, nenuoseklumų, kuriuos reikia išaiškinti.

Manau, kad kiekvieną to meto tyrinėtoją kartais apsunkina dopresija, susidūrus su tokiu dangu monstrų kentėjo ir nuvo! Bet gal naujas jautrumas tam laikotarpiui privers mus visus ne tiktai susimąstyti, bet ir susirūpinti, kad tokie įvykiai nepasikartotų. Vis dažniau man kyla mintis, kad sunkiausia nugalėti nuo- Kai pernai sausio mėn. stebėjau arogantiškai besišvaistančius sovietų kareivius Vilniuje, supratau, kaip be galo sunku nugalėti įprotį vertinti pasaulį kvantais ir kerėpu juostu.panaudoti tą nuodingą energiją pozityviai kovai už žmoniškumą ir laisvę. Esu įsitikinęs, kad mūsų atvirumas praeičiui, įvertinant ne tiktai aiškius žygdarbius, bet ir apgailėtinus nuodėmes – būtų svarbus žingsnis to tikslo siekiant. □

Vincas Trumpa